



Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi  
The Journal of International Social Research

Volume: 3 Issue: 15

*Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*

*-Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-*

## TÜRABÎ DİVÂNÎ'NDAN HAREKETLE KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA İNANÇLA İLGİLİ İBARELERİN ANLAM BİLGİSİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

### *EXAMINING OF FAITH EXPRESSION IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE HANDLED THROUGH TURABI'S DIVAN*

Hülya SAVRAN\*

#### Özet

Klâsik Türk Edebiyatının beslendiği pek çok kaynak vardır. Bunların en önemlisi; âyetlerin, hadislerin, tasavvufun, dinî ve tasavvufî kişi ve unsurların yer aldığı inançlardır. Bu çalışmada, Klâsik Türk Edebiyatının kaynaklarından olan inaçla ilgili ibareler, Tûrabî Divânı'ndan hareketle ele alınmış ve anlam bilgisi açısından incelenmiştir.

Yazının giriş bölümünde Tûrabî, Bektaşîlik kültürü, Hurufîlik ve anlam bilgisi konularında tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Sonraki bölümde Tûrabî Divânı'nda bulunan inaç konusundaki ibareler, anlam bilgisi açısından değerlendirilmiştir. Bu ibareler, anlam bilgisi bakımından somutlaştırma ve ad aktarması başlıkları altında toplanmıştır. Allah, dinî ve tasavvufî kişi ve olgularla ilgili ibareler hem somutlaştırma hem ad aktarması örnekleri olarak, âyet ve hadislerle ilgili ibareler ad aktarması örnekleri olarak ele alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Klâsik Türk Edebiyatı, İnaçla İlgili İbareler, Tûrabî Divânı, Anlam Bilgisi, Somutlaştırma, Ad Aktarması.

#### Abstract

Classical Turkish Literature has lots of sources feeding by. Most important of these sources are faiths of structured by verses of Quran (ayet), expressions and actions of Prophet Mohammed (hadith), Sufism, religious people and roots. In this study, one of the Classical Turkish Literature sources of faith has been handled through the Turabi's Divan and examined by semantics.

The introduction of this study consists some short informations about Turabi, cultures of Bektashi, the Hurufi-way and rules of semantics. In the following passages the expressions about faith in the Turabi's Divan were reviwed semanticaly. These expressions were examined under concretization and metonymy titles of semantics. Expressions about Allah, religious people and roots were handled as metonymy and concretization examples, verses of Quran (ayet) and tradations and actions of Prophet Mohammed (hadith) were examined as metonymy examples.

**Key Words:** Classical Turkish Literature, the Expressions about Faith, Turabi's Divan, Semantics, Concretization, Metonymy.

\* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hsavran@balikesir.edu.tr

## 1. Giriş

### 1.1. Bektaşîlik, Hurufîlik ve Tûrabî

Tûrabî, 1849 ile 1868 yılları arasında Hacı Bektaş Tekkesi postunda oturmuş, yazdığı samimi ve içten şiirleriyle o dönem Alevî-Bektaşî toplulukları arasında takdir görmüş mutasavvıf bir şairdir. O, hem şairliği hem dedebabalığı ile 19. yüzyıl Bektaşî Edebiyatının ve yaşadığı dönemin kültür hayatının önemli simalarından biri olmuştur. Bu bakımdan hatırı sayılır bir üne sahip olan Tûrabî'nin, halk arasında efsanevî bir hayatı ve kişiliği de vardır.

Tûrabî'nin doğum yeriyle ilgili değişik görüşler varsa da en kabul göreni, onun Yanbolulu olduğuna dair olan görüştür.

Tûrabî'nin hayatıyla ilgili ilk kaynak Saadettin Nüzhet Ergun'un *Bektaşî Edebiyatı Antolojisi* adlı eseridir. Ergun'un ifadesine göre Tûrabî'nin asıl adı Ali'dir. H. 1266'da Pîr-evi post-nişîndir ve 1285'te de vefat etmiştir. Ayrıca Ergun, aynı eserinde Dârü'l-fünûn Kütüphanesi hâfız-ı kütübü Sabri Bey'in Tûrabî ve Divânı hakkında (nerede olduğunu belirtmeden) şu bilgiyi verdiğini kaydeder: "... *Maskat-ı re'si ile tercüme-i hali meçhul bulunan Tûrabi, Bektaşîlerin Pirevi dedikleri Kırşehir'deki dergâhın babası iken 1285 tarihinde vefat ettiği bu nüshanın 240. sahifesinde hal-i hayatında bizzat söylediği beş beyitli bir manzumede muharrer ise de tarih misrasından sene-i vefat istihrac olunmayıp, yalnız manzume sonundaki 1285 rakamından istidlâl olunmakla beraber 176. sahifede de yine kendi lisanından divânının 1257 tarihinde hitam bulduğu mezkûr olup vefatına kadar geçen 28 sene zarfında hiç bir şey yazmaması müstebad gibi görüldüğünden tarih-i vefatı hakkında hiçbir şey söylenemez. Takriben 2800 beyti ihtiva eden bu nüshada 1 münacaat, 331 gazel, 1 tarih, 1 naat, 2 mersiye, 1 saki-name, 3 terci ve terkip, 5 müseddes, (biri mersiye) 5 muhammes, 20 murabba, 23 koşma, hurufu heca ile mürettep 129 müfred mûnderiçtir.*" (Aydemir / Savran, 2010:7).

Şairin kabri Hacıbektaş ilçesindeki Pîr-evi'nde, Hacı Bektaş Velî'nin yatırına giden merdivenin sol tarafındaki kemerin altında bulunan altı dedebaba mezarından ikincisidir (Azar, 2005:79).

Bektaşîlik, 14. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında başlamış ve özellikle 15-19. yüzyıllar arasında hem dinî hem siyasî anlamda büyük etkiye sahip olmuştur. Yeniçeriler arasında itibar gördüğü için, II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağını kapatmasıyla ilk başta bu tarikat da dağılmış ama Abdülaziz zamanında tekrar ortaya çıkmıştır. Son olarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından tarikatların kaldırılmasına kadar da devam etmiştir. Bektaşîlik, 15. yüzyıldan itibaren birçok nedenle Hurufîlik gibi daha başka tarikatların da âdeta sığınağı olmuş ve bu tarikatlardan da etkilenmiştir.

Hurufîliğin kurucusu, Türk ve İranlı şair ve yazarlar arasında da müritleri olan Fazlullah Estarâbadî'dir. Fazlullah, zındıklık sayılan fikirleri yüzünden 1398'de idam edilince taraftarlarının bir kısmı İran'dan kaçıp Anadolu ve Rumeli'ye sığınmışlar ve Hacı Bektaş tekkesine yerleşerek Hurufîliği telkin etmişlerdir.

Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre Hurufîliği Anadolu'da asıl yayan kişiler Mir Şerif ve Nesimî'dir. Hurufîlik de Bektaşîliğe bu yolla ve bu kişiler aracılığıyla etki etmiştir. 16-17. yüzyıllarda Hurufîlik, Bektaşîliğin asli inançlarından biri olmuş ve yayılmaya başlamıştır. Bu yayılma esnasında bir yandan Bektaşîlerden, bir yandan da kendisinden temsilciler yetiştirmeye devam etmiştir (Gölpınarlı, 1973:27-29).

Alevî-Bektaşî bir şair olan Tûrabî'nin şiirlerinde de bu geleneğe uygun samimi söyleyişler bulmak mümkündür. Fakat onun şiirlerinde, diğer Bektaşîlerden farklı olarak Hacı Bektaş ve Fazl-ı Hurufî kültlerinden ziyade Ali ön plandadır. (Aydemir / Savran, 2010:8).

Önce mutasavvıf sonra şair olarak kabul edebileceğimiz Tûrabî'nin şiirlerinde tasavvuf, bir zenginlik aracı olarak kullanılmamıştır. Aksine onun şiirleri, şairin tasavvufa duyduğu derin ve içten bağlılık neticesiyle tasavvufa hizmet için yazılmıştır.

## 1.2. Anlam Bilgisi Bakımından Somutlaştırma ve Ad Aktarması

Soyut kavramların aktarma yolu ile somut kavramları karşılayan kelimelerle anlatılması olayı olan **somutlaştırma**, deyim aktarmasının içinde yer alır.

Deyim aktarması (métaphore), aralarında uzak yakın ilgi bulunan iki varlık arasında benzetme yoluyla ilişki kuran ve birinin adını diğerine aktaran bir dil olayıdır. (Aksan, 1971:123-124).

Bu dil olayının ‘anlam transferi’ sağlayabilmesi, en önemli özelliğini oluşturur. Transfer yoluyla somut bir terimin soyut bir terim için, soyut bir terimin somut bir terim için kullanılması mümkündür. (Filizok, 2001:120).

Deyim aktarmasının en yaygın biçimi olan somutlaştırmada; soyut kavramların, çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesi esası vardır. Bu şekilde söz konusu soyut kavramların daha canlı, elle tutulur, güçlü bir biçimde anlatılması sağlanır. (Aksan, 2006:66).

Bu özelliğinden dolayı bazı somutlaştırma örnekleri, ad aktarması örnekleri olarak da karşımıza çıkabilir. Çünkü ad aktarmasında bir kavram, onunla ilgili olan bir kavramla anlatılır ya da ona işaret edilir. Anlatılmak istenen kavram soyut bir kavram ise, çoğu zaman bu anlatım ya da işaretler de somut olacak ve hem somutlaştırmaya hem de ad aktarmasına örnek olacaktır.

**Ad aktarması**, bir kavramın, ilgili ve bağlantılı olduğu bir başka kavramı gösteren kelimeyle anlatılması olayıdır. (Aksan, 1971:132).

Bu dil olayında bir ilgiye, bir ilişkiye dayanılarak yapılan bir aktarma esasken, deyim aktarmasında ise bir benzerliğe dayalı aktarma söz konusudur. (Aksan, 1982:190).

## 2. Türebî Divânı’nda İnançla İlgili İbarelerin Anlam Bilgisi Özellikleri

Türebî Divânı’nda şairler inanç yönünden hem İslam, hem tasavvuf ve hem de Hurufiliği kaynak edinmiştir. Pek çoğu Klâsik Türk Edebiyatında da karşımıza çıkan bu kaynaklar, anlam bilgisi açısından deyim aktarmasının somutlaştırma alt başlığında ve ad aktarmasında incelenebilecek örneklerdir.<sup>1</sup>

### 2.1. Hem Somutlaştırma Hem Ad Aktarması Olan İbareler

Somutlaştırmada, soyut kavramların daha kolay anlaşılabilmesi için somut kavramlardan yararlanılması esastır. Bu özellik somutlaştırma ile ad aktarmasını birbirine yaklaştırmıştır. Somutlaştırma ile ad aktarması örneklerinin bu şekilde birbiri içine girmiş ve kesişmiş durumları, Türebî’de de karşımıza çıkmaktadır. Türebî’de Allah, kişiler ve çeşitli dinî ve tasavvufî unsurlar, hurufilikle ilgili ibareler hem somutlaştırma hem ad aktarması özelliklerini taşımaktadır.

#### 2.1.1. Allah, Kişiler ve Diğer Unsurlarla İlgili İbareler

##### 2.1.1.1. Allah’la İlgili

*Bâkî* ‘daima, kalıcı’: “Saña yok ibtidâ ü intihâ *bâkîsin* ey vâhid / Ki nûruñdan yarattıñ ol habîbi ibtidâ peydâ”

*Bârî* ‘yaratıcı, yaratıcı’: “Ezel nahn (u) kasamnâdan tecellî eylemiş *Bârî* / Kimi dîdârına ‘âşık kimisi cennetiñ ister”

*Feyyâz* ‘bereket ve bolluk veren’: “Bâbına geldi Türebî gene senden imdâd / Dest res eyle meded lutfuñ eyle yâ *Feyyâz*”

<sup>1</sup> Örnekler; Aydemir, Cengiz / Savran, Hülya, *Türebî Divanı, Dil Özellikleri Sözlük*, Roza Yayınevi İstanbul, 2010’ dan alınmıştır.

*Gafûr* ‘suç bağışlayan, merhamet eden’: “Pâ-bürehne 'arsa-yı mahşerde ismiñ hakkıçün / İtme rüsvâ yâ *Gafûr* u Zü'l-celâl ü kibriyâ”

*Hâlık* ‘yaratan, yoktan var eden’: “Bu cismim mâ-ı mihnetlen yugurmuş / Beni hûb âferîd itdikde *Hâlık*”

*Settâr* ‘(günahları) örten’: “Eşk-rîz it sâ'il ol bâbında söyle sen aña / Her umûruñ ey Tûrâbî *Hâlık-ı Settâra* 'arz”

*Hallâk-ı âlem* ‘âlemleri yaratan’: “Bu kevni halk iden *Hallâk-ı âlem* bir muhît olmuş / Meseldir şırde vardır revgan âmâde gizlenmiş”

*Hallâk-ı kevneyn* ‘iki âlemi yaratan’: “Ne dirsın rahmet-i vâsi' olan *Hallâk-ı kevneyn* / Ferâgat kıl bu halk-ı 'âlemi gayyâya doldurma”

*Hayyü'l-bekâ* ‘ebedi diri’: “Gel ayıl emmâre-i sehârededen nefret idüp / Vird-i zikriñ ola ol *Hayyü'l-bekâ* Rabbü'l-enâm”

*Hazret-i Hüncâr* ‘hükümdar hazretleri’ “Sûre-i Seb'a'l-Mesâniden rumûzı keşf idüp / Lutf u in'âm eylemişdir *Hazret-i Hüncâr* başa”

*Hüda* ‘Tanrı’: “Hâsılı varım hevâ-yı cehl ile itdim hebâ / Râhına 'aşık delîl it ey kerîm ü ey *Hüda*”

*İbtidâ ve intihâ yok* ‘Öncesi ve sonrası olmayan Allah’: “Saña yok *ibtidâ ü intihâ* bâkîsin ey vâhid / Ki nûruñdan yarattıñ ol habîbi *ibtidâ peydâ*”

*Îzid* ‘Tanrı’: “Mu'ciz-i bahr-ı mu'azzam seni kılmış *Îzid* / Enbiyâ sâ'iri ol bahrda misli emvâc

*Kân-ı kerem* ‘kerem, bağış kaynağı’: “Magfîret âbıñla yu 'isyânımı *kân-ı kerem* / Şermsâr itme beni âhir nefes rûz-ı cezâ”

*Kerîm* ‘cömert, eliaçık’: “Hâsılı varım hevâ-yı cehl ile itdim hebâ / Râhına 'aşık delîl it ey *kerîm* ü ey *Hüda*”

*Kibriyâ* ‘büyüklük, ululuk’: “Pâ-bürehne 'arsa-yı mahşerde ismiñ hakkıçün / İtme rüsvâ yâ *gafûr* u zü'l-celâl ü *kibriyâ*”

*Kird-gâr* ‘Tanrı’: “Hürmet-i hakk-ı Muhammed Mustafâ yâ *Kird-gâr* / Bu Tûrâbî 'âcizi kılma meded ferdâ melîl”

*Kudret* ‘kuvvet, Allah’ın ezeli gücü’: “Hatt-ı ruhsâr-ı dilârâyı ne bilsün zâhid / Yed-i *kudretle* yazılmış ol sutûr-ı Mushaf”

*Pâdişâh* ‘padişah’: “El gıyâs ey *pâdişâhum* merhamet şâniñdadır / Bu Tûrâbî 'âşıkı itme cemâliñden cüdâ”

*Pâdişâh-ı lem-yezel* ‘zeval bulmaz padişah’: “Herkesi bir hâl ile kılmış tecellî tâ ezel / Ol kerîm u *pâdişâh-ı lem-yezel* Rabbü'l-celî”

*Perverdigâr* ‘rızklandırıcı, terbiye edici’: “Pür kusûrum cürm ile âlûdeyim *perverdigâr* / Sen mürüvvet eyle yâ Rab bî-şümâr itdim hatâ”

*Rab* ‘Tanrı’: “Pür kusûrum cürm ile âlûdeyim *perverdigâr* / Sen mürüvvet eyle yâ *Rab* bî-şümâr itdim hatâ”

*Rabbü'l-celî* ‘âşikâr Tanrı’: “Herkesi bir hâl ile kılmış tecellî tâ ezel / Ol kerîm u *pâdişâh-ı lem-yezel* *Rabbü'l-celî*”

*Rabbü'l-enâm* ‘bütün yaratıkların Tanrısı’: “Gel ayıl emmâre-i sehârededen nefret idüp / Vird-i zikriñ ola ol *Hayyü'l-bekâ* *Rabbü'l-enâm*”

*Rahîm* ‘merhametli, esirgeyen’ “Eyle hidâyet Tûrâbî kuluña yâ *Rahîm* / Eşk-i revân eyleyüp zâr idiyor nice bil”

*Sabûr* ‘çok sabırlı’: “Zâhidiñ tesbîhi tek endûhumu bir rişteye / Dizmişim evrâd-keş oldum bu esmâyâ *sabûr*”

*Sun'-ı bâri* ‘yaratma kudretinde olan’: “Akl irişmez olsa Eflâtûn *sun'-ı bârîdir* / Vâ'ızâ depretme epsem özge sâz 'aşkıñ teli”

*Sübhân* ‘Tanrı’: “Ey şefî'ü'l-müznibîn v'ey rahmeten li'l-'âlemîn / Şâniña levlâke levlâk okudı *Sübhân* saña”

*Şâh* ‘şah’: “Kalmışım hâmûn-ı hayret içre giryân u zelîl / İbtihâlem rahmıñı erzânî kıl şâhum baña”

*Vâhid* ‘yalnız, tek’: “Saña yok ibtidâ ü intihâ bâkîsin ey *vâhid* / Ki nûruñdan yarattıñ ol habîbi ibtidâ peydâ”

*Yâhû* ‘ya Allah’: “Şol hayâl-i şevk-i 'aşkıñla hemân *yâhû* diyü / Niçeler var vasl hâhiñ yâd idüp eyler divîd”

*Yezdân* ‘Tanrı’: “Fazl-ı *yezdân* sırrına ermiş kanı göster baña / Sırr-ı Kur'ânı bilen hat üstüvâ yüz biñde bir”

*Zü'l-celâl* ‘ululuk sahibi olan Allah’: “Pâ-bürehne 'arsa-yı mahşerde ismiñ hakkıçün / İtme rüsvâ yâ gafûr u *zü'l-celâl* ü kibriyâ”

### **2.1.1.2. Kişilerle İlgili**

#### **2.1.1.2.1. Peygamberler**

##### **Hız. Muhammed:**

*Dilleriñ envârı* ‘gönüllerin ışığı’: “İlm-i hurşîdiñ şu'â'ı 'âlemi kılmış ihât / *Dilleriñ envârı* sensin yâ Muhammed Mustafâ”

*Dü cihân serveri* ‘iki cihan başı’: “Ravza-i pâk-i der-i hâkine 'âlem muhtâc / *Dü cihân serverisin* cümleye sensin ser-tâc”

*Enbiyâlar serveri* ‘peygamberlerin başı’: “*Enbiyâlar serveri* iki cihânıñ kutbusun / İderiz cândan şehâdet dâ'imâ el'ân saña”

*Fahr-ı âlem* ‘âlemin övüncü’: “Urûc itdi anıñla *Fahr-ı âlem* 'arş-ı a'lâya / Delîl-i enbiyâ vü evliyâya muktedâdır 'aşk”

*Habîb* ‘sevgili’: “Saña yok ibtidâ ü intihâ bâkîsin ey *vâhid* / Ki nûruñdan yarattıñ ol *habîbi* ibtidâ peydâ”

*Hurşîd-i rahşân* ‘parlak güneş’: “Ziyâ'-ı pertev-i nûr cihân halkına düşdükde / Didiler dogdı bir *hurşîd-i rahşân* muktedâ peydâ”

*İki cihânıñ kutbu* ‘iki cihanın büyüğü’ “*Enbiyâlar serveri iki cihânıñ kutbusun* / İderiz cândan şehâdet dâ'imâ el'ân saña”

*Mahbûb-ı rabbü'l-âlemîn* ‘âlemlerin Rabbinin sevgilisi’: “Ey resûl-i Kibriyâ ser-tâc-ı 'âlem şâh-ı dîn / Ey şefâ'at menba'ı *mahbûb-ı Rabbü'l-âlemîn*”

*Ma'rifet gülzârı* ‘marifet gül bahçesi’: “Menba'-ı künh-i hakîkat sende derc olmuş kamu / *Ma'rifet gülzârı* sensin yâ Muhammed Mustafâ”

*Mustafâyî* ‘Hz. Muhammed Mustafa’ya mensup, onunla ilgili’: “Bende-i âl-i resûl-i *Mustafâyîlerdenüz* / Haydâr-i şîr-i İlâhî Murtazâyîlerdenüz”

*Nûr-ı nübüvvet* ‘peygamberlik ışığı’: “Biri *nûr-ı nübüvvetdir* biri *nûr-ı velâyetdir* / Velif genc-i Hüdâdîrlar Muhammed Mustafa Haydar”

*Rahmeten li'l-âlemîn* ‘âlemlere rahmet olan’: “Ey şefî’ü’l-müznibîn v’ey *rahmeten li'l-âlemîn* / Şânîña levlâke levlâk okudu sübhân saña”

*Resûl-i Kibriyâ* ‘Allah’ın resulü’: “Ey *resûl-i Kibriyâ* ser-tâc-ı ‘âlem şâh-ı dîn / Ey şefâ’at menba’ı *mahbûb-ı Rabbü’l-âlemîn*”

*Ser-tâc-ı ‘âlem* ‘âlemin baş tacı’: “Ey resûl-i Kibriyâ *ser-tâc-ı ‘âlem* şâh-ı dîn / Ey şefâ’at menba’ı *mahbûb-ı Rabbü’l-âlemîn*”

*Şâh-ı dîn* ‘dinin şahi’: “Ey resûl-i Kibriyâ ser-tâc-ı ‘âlem *şâh-ı dîn* / Ey şefâ’at menba’ı *mahbûb-ı Rabbü’l-âlemîn*”

*Şefâ’at menba’ı* ‘günah bağışlatıcılığının kaynağı’: “Ey resûl-i Kibriyâ ser-tâc-ı ‘âlem şâh-ı dîn / Ey *şefâ’at menba’ı* *mahbûb-ı Rabbü’l-âlemîn*”

*Şefî’ü’l-müznibîn* ‘günahların bağışlatıcısı’: “Ey *şefî’ü’l-müznibîn* v’ey rahmeten li’l-âlemîn / Şânîña levlâke levlâk okudu sübhân saña”

### **Hız. İsa:**

*Mesîh* ‘bir şeyi eliyle sıvayan; elini sürdüğü hastaların iyileşmesinden dolayı Hız. İsa’ya verilen ad’ “Mu’ciz-i la’l-i *Mesîhâ* demini ‘arz eyler / Bahş idüp mürdeyi ihyâ ider elbet izâh”

### **Hız. Musa:**

*Kelîm* ‘konuşan; Sînâ’da Allah’la konuşması nedeniyle Hız. Musa’ya verilen ad’: Bir elifdir kadd-i dildârı hakikat sırrı var / Ol *Kelîmiñ* mu’cizi varıñ ‘asâdan sormalı”

### **Hız. Yakub:**

*Beytü’l-ahzân, külbe-i ahzân* ‘hüzünler evi, hüzünler kulübesi; Hız. Yusuf’u kaybettiği için daima hüzünlü olan Hız. Yakub’un evi, kulübesi’: “Benimle *beytü’l-ahzân* içre mûnis yâr-ı gâr oldur / Enîsimdir kafâdârım meserret kim benim nemdir”, Ya’kûb misâl oldı yerim *külbe-i ahzân* / Giryân ile ey Yûsuf-ı Ken’ânım efendim”

### **Hız. Eyyûb:**

*Sabr* ‘Hız. Eyyûb’un bir özelliğidir.’ “Yâr vuslatdan bâ’id oldum diyü gam yime / *Sabr-ı Eyyûb* ile dil nefsiñi kıl imtihân”

### **2.1.1.2.2. Diğer Kişiler**

#### **Hız. Ali:**

*Cûd-i kerem* ‘cömert, eliaçık’: “Ey velâyet ma’deni *cûd-i kerem* kâni sahâ / Ey erenler ser-firâzı yâr-i gâr-ı Mustafâ”

*Dürr-i Necef* ‘Necef incisi; Necef, Hız. Ali’nin türbesinin bulunduğu yer olduğu için kullanılır.’: “Gam bulup ma’deni çeşimimde benim *dürr-i Necef* / Katre eşkim dür olur cism-i za’îfimde sade”

*Erenler Ser-firâzı* ‘Erenlerin en üstünü’: “Ey velâyet ma’deni *cûd-i kerem* kâni sahâ / Ey erenler ser-firâzı yâr-i gâr-ı Mustafâ”

*Havz-ı kevser ve Zülfikâr sâhibi* ‘kevser havuzunun ve Zülfikâr’ın sahibi’ “Şîr-i Mevlâ *havz-ı kevser sâhibi hem Zülfikâr* / Ser imâm-ı lâ-fetâsiñ yâ ‘Aliyyü’l-Murtazâ”

*Haydar* ‘arслан; cesur, yiğit adam; Hız. Ali’nin lakabı’: “Kamu derde devâdîrlar Muhammed Mustafâ *Haydâr* / Bu yolda reh-nümâdîrlar Muhammed Mustafâ *Haydâr*”



*Haydar-ı kerrâr* ‘döne döne saldıran; Hz. Ali’nin vasıflarından’: “Mâsivâyı kat'-ı rişte eyleyüp dür olmadan / Ey Tûrâbî Haydar-i kerrâra irmekdir garaz”

*Haydarî* ‘arslanlık; yiğitlik; Hz. Ali’: “Tûrâbî neş'e-yi Hakdan ki bir lezzet zuhûr itdi / Hemân dem 'aşk ile bir nâ'ra-i yâ *Haydarî* kıldım”

*Kâni* ‘inanmış’: “Ey velâyet ma'deni cûd-i kerem *kâni* sahâ / Ey erenler ser-firâzı yâr-i gâr-ı Mustafâ”

*Lâ-fetâ* ‘Lâ-fetâ illâ Ali= Ali'den başka yiğit yok.’: “Şîr-i Mevlâ havz-ı kevser sâhibi hem Zülfikâr / Ser imâm-ı *lâ-fetâsı* yâ 'Aliyyü'l-Murtazâ”

*Murtazâyî* ‘Hz. Ali'ye mensup, Hz. Ali'yle ilgili’: “Bende-i âl-i resûl-i Mustafâyîlerdenüz / Haydâr-i şîr-i İlâhî *Murtazâyî*lerdenüz”

*Nûr-ı velâyet* ‘velilik ışığı’: “Biri nûr-ı nübüvvedir biri *nûr-ı velâyetdir* / Velî genc-i Hüdâdırlar Muhammed Mustafa Haydar”

*Sahâ* ‘cömert, eliaçık’: “Ey velâyet ma'deni cûd-i kerem *kâni sahâ* / Ey erenler ser-firâzı yâr-i gâr-ı Mustafâ”

*Ser imâm* ‘imamların başı’: “Şîr-i Mevlâ havz-ı kevser sâhibi hem Zülfikâr / *Ser imâm-ı lâ-fetâsı* yâ 'Aliyyü'l-Murtazâ”

*Sırr-ı Hüda* ‘Hüda'nın sırrı’: “Velîler serveri *sırr-ı Hüdâdır* / Cihânda saltanat câhim 'Alîdir”

*Şîr-i Mevlâ, şîr-i İlâhî*, ‘Allah'ın arslanı’: “Şîr-i Mevlâ havz-ı kevser sâhibi hem Zülfikâr / Ser imâm-ı lâ-fetâsı yâ 'Aliyyü'l-Murtazâ”, “Vasiyy-i Mustafâ *şîr-i İlâhî* / Mürüvvet kân-ı hemrâhım 'Alîdir”

*Vasiyy-i Mustafâ* ‘Hz. Muhammed'in vasisi’: “*Vasiyy-i Mustafâ* şîr-i İlâhî / Mürüvvet kân-ı hemrâhım 'Alîdir”

*Velâyet ma'deni* ‘velilik madeni’: “Ey *velâyet ma'deni* cûd-i kerem *kâni sahâ* / Ey erenler ser-firâz-ı yâr-i gâr-ı Mustafâ”

*Velîler serveri* ‘velilerin başı’: “*Velîler serveri* sırr-ı Hüdâdır / Cihânda saltanat câhim 'Alîdir”

*Yâr-i gâr-ı Mustafâ* ‘Hz. Muhammed'in mağara dostu, Hz. Muhammed'in en vefalı dostu’: “Ey velâyet ma'deni cûd-i kerem *kâni sahâ* / Ey erenler ser-firâzı *yâr-i gâr-ı Mustafâ*”

### **Hz. Hüseyin:**

*Şâh-ı şehîd-i Kerbelâ* ‘Kerbela şehitlerinin şahi’: “Aşkına biz düş olaldan cân (u) başdan geçmişiz / Teşne-dil *şâh-ı şehîd-i Kerbelâyî*lerdenüz”

### **Hz. Hatice:**

*Hayrî'n-nisâ* ‘kadınların en hayırlısı’: “Keşî-i Nûh-ı necât anlar ve ehl-i beytdir / Hem Hadîce Fâtıma *Hayrî'n-nisâdır* istegim”

### **Hz. Fâtıma:**

*Hayrî'n-nisâ* ‘kadınların en hayırlısı’: “Keşî-i Nûh-ı necât anlar ve ehl-i beytdir / Hem Hadîce Fâtıma *Hayrî'n-nisâdır* istegim”

### **2.1.1.3. Diğer Unsurlarla İlgili**

#### **2.1.1.3.1. Cebrail:**

*Emîn* ‘emin, güvenilir’ “Hâdimiñ Cibrîl *Emîn* vahy-i nüzûlunda seniñ / Cânib-i Hakan getirdi âyet-i Furkân saña”

### 2.1.1.3.2. Kur'an-ı Kerim:

*Furkân* 'iyi ile kötü ve doğru ile yanlış arasındaki farkı gösteren her şey; Kur'an-ı Kerim': "Hâdimin Cibrîl *Emîn* vahy-i nüzûlunda seniñ / Cânib-i Hakan getirdi âyet-i *Furkân* saña"

*Kitâb-ı heft hatt* 'yedi harfin (Fatiha suresinin) kitabı; Kur'an-ı Kerim': "Nühüfte kalmasun hüsnün *kitâb-ı heft hattından* / Velî ebyât ile şerh-i beyân ister mi ister yâ"

*Mushaf* 'sayfa haline getirilmiş şey, kitap; Kur'an-ı Kerim': "Hatt-ı ruhsâr-ı dilârâyı ne bilsün zâhid / Yed-i kudretle yazılmış ol sutûr-ı *Mushaf*"

### 2.1.1.3.3. Fatiha Suresi:

*Heft âyât-ı rumûz-ı 'allemel-esmâ* 'en güzel adları bilen rumuzunun yedi âyeti': "Hüsn-i hatt-ı dilberin zâhid ne bilsün sırrını / *Heft âyât-ı rumûz-ı 'allemel-esmâya* bak"

*Heft harf* 'yedi harf': "Hâsılı şâm (u) seher ma'nîde zikr (ü) fikrimiz / *Heft harfi* sırr ile mahfice evrâd eyleriz"

*Heft hatt* 'yedi hat': "Leblerin remz itdi Hızra keşf idüp âb-ı hayât / *Heft hattından* 'âyândır 'allemel-esmâ başa"

*Seb'a-l-mesânî* 'tekrarlanan yedi âyet': "Fâtiha *seba'l-mesânî* üstüvâ şakku'l-kamer / Bu rumûzu keşf idüp dillerde bünyâd eyleriz"

*Sîret-i seb'a* 'yedinin iç hali, sırrı': "Varak-ı hüsn-i kitâbın *sîret-i seb'asını* / Fehm (u) idrâk idemez anı Tûrâbî her göz"

*Ümmü'l-kitâb* 'kitabın anası': "Vechine yazmış Hüdâ kudret yediyle yedi hat / Fâtiha *ümmü'l-kitâbın* sırrıdır zâhid fakat"

*Yedi* 'yedi, yedi âyetten oluşan Fatiha': "Si vü dü vü bist ü heşt heftâd-ı dü terkîb ile / Bu *yedidendir* zühûrî sanma sen 'âşik galat"

*Yedi hat* 'yedi hat': "Vechine yazmış Hüdâ kudret yediyle *yedi hat* / Fâtiha *ümmü'l-kitâbın* sırrıdır zâhid fakat"

*Yedi hattın rumûzu* 'yedi hattın simgesi': "*Yedi hattın rumûzun* bilmediler / Müderrisler ider şimdi mebâhis"

Fatiha suresi Kur'an'ın özüdür ve yedi âyettir; yedi de adı vardır. Bu sure yüzdeki yedi hat olan iki kaş, dört kirpik, bir saçta mukabildir. Fatiha okunduktan sonra ellerin yüze sürülmesi de buna işarettir. Fatiha'da yedi harf yoktur; kadının yüzünde de baba hatları yoktur; bu yüzden de Fatiha'ya Ümmü'l-kitâb denmiştir. (Gölpınarlı 1973: 18).

Hurufilik inancına göre Fatiha suresinde yirmi bir cins harf vardır. Havva adı da ebced ile -şeddeli vav harfi iki defa sayıldığına- yirmi bir eder. Havva insanlığın anası olduğuna göre Fatiha suresi de kitabın anasıdır, yani ümmü'l-kitâb'dır. Fatiha suresi Kur'an'ın özü gibidir. (Özcan 2008: 43).

Yine Fatiha suresi; yüzdeki yedi hatta karşılık gelir. Fatiha suresinin yedi âyet olmasıyla, yedi nefsanî sıfat arasında -hayat, ilim, irade, kudret, sem' (işitme), basar (görme), kelim (konuşma)- bir orantı kurulur. (Özcan 2008: 43).

### 2.1.1.3.4. Diğerleri

*Âb-ı hayât* 'hayat suyu; Hızır ve İlyas'ın içerek ölümsüzlüğün sırrına erdiklerine inanılan su': "Leblerin remz itdi Hızra keşf idüp *âb-ı hayât* / *Heft hattından* 'âyândır 'allemel-esmâ başa"

*Anka* '1. İsmi olup cismi olmayan bir kuş, zümrüdüanka kuşu, simurg. 2. İsmi olup cismi olmayan nesne.': "Merdümân-ı fukarâyı çemene jaledir / Bahş-ı in'âm kılıp itmede *Ankâ-yı bahâr*"



Heyula: Heyula da anka gibi suret almadan ne görülür ne mevcut olur. Yalnızca makuldür. Bütün cisimler arasında müşterek olan mutlak heyulaya unsur-u azam denir.

Heba: Allah'ın, içinde âlemin cesedini (ecsad-ı âlem) açtığı heba. Bununla beraber hebanın, içinde açıldığı suretin dışında bir aynı yoktur. Anka ismini alması işitildiği ve düşünüldüğü halde ayn olarak bir varlığı olmamasındandır. İbn Arabî âlemin maddi varlığına heba, heyula va anka gibi isimler verir; çünkü ona göre bu âlemin tıpkı anka gibi ismi var, cismi yoktur veya âlem anka gibi bir bakıma var, bir bakıma yoktur. Hem var, hem yok veya ne var ne de yoktur. (Uludağ, 2001:41).

'*Ârif-i bi'llâh* 'Keşf ve müşahede yoluyla, yani manevi ve ruhi tecrübelerle Allah hakkında zevkî ve vecdî bilgilere sahip olan âlime denir.' (Uludağ, 2001:44). "Pâyidâr olmaz cihânî saltanat câhî begim / '*Ârif-i bi'llâh* olan 'âlemde aslâ gam yemez"

'*Arş u kürsî* 'göğün arş kısmı ile altındaki kürsü': "Çarha girdi nüh felek 'aşkıyla sergerdân olup / '*Arş (u) kürsî* levh kalem encüm kamu birden hemîn"

Tasavvufla hükema felsefesini birleştirenlere göre Arş, sekizinci kat gök; Kürsî de dokuzuncu kat göktür. Buna atlas da denir. Bazılarına göre Arş ile Kürsî aynı göktür. Levh-i Mahfuz burada bulunur. Kur'an'da Kürsî'nin gökleri ve yeri kapladığı yazılıdır. (Bakara 2/225). Bu nedenle bu âyetin adı 'Âyete'l-Kürsî' olmuştur. (Pala, 2004:27, 282).

'*Çâr bâb* 'dört kapı: şeriat, tarikat, marifet, hakikat': "Ki anlar mazhar-ı Hakdır bu *çâr-bâb* içre kâ'imdir / Esâs-ı dü-serâdırlar Muhammed Mustafâ Haydâr"

Bektaşîlikte bu kapılardan her birinin on makamı vardır; toplamına kırk makam denir. Hz. Peygamberin sözü şeriat, fiilî tarikat, hali marifet, sırrı hakikattir. Şeriat farz, tarikat vacip, marifet sünnet, hakikat fazilet/nafiledir. Şeriat baba, tarikat ana, marifet oğul, hakikat torundur. (Uludağ, 2001, 110-111).

'*Çâr-deh ma'sûm* 'on dört masum': "Rûz-ı mahşer *çâr-deh ma'sûm* şefi' olsun bize / Ben gedâ şâyeste şahlardan revâdir istegin"

İsnâ aşeriyye (Caferî mezhebinin on iki imam telakkisine dayanan kolu) olanlarla tarikat erbabına göre on iki imam ile Hz. Peygamber ve Fâtıma'dır. (Devellioğlu, 2004:152).

'*Çâr-sû* 'dört tarafı olan yer; çarşı; bu dünya': "Hep 'adûlar *çâr-sûdan* dış biler itler gibi / Reşk iderler bir tükenmez rûz (u) şeb da'vâsı güç"

'*Çâr 'unsûr, çihâr 'unsûr* 'dört unsur: toprak, su, ateş, hava': "Arş-ı a'zam *çâr 'unsûr* mâverâ tahte's-serâ / Her ne var 'âlem kamu vahdetde şol deryâdadır"; "Eger kim sen seni fehm eylediñse cüst (ü) cû kılma / *Çihâr 'unsûr* butûnında kamu eşyâda gizlenmiş"

Nefs-i emmâre ateşe, nefsi levvâme havaya, nefsi mülhime suya, nefsi mutmainne toprağa olmak üzere tasavvufta nefsin dört mertebesi dört unsura benzetilir. Bunlardan her biri için on özellik belirlenmiştir ve böylece kırk sayısına ulaşılır. Tasavvuf ehlinin yaptığı birçok açıklama ve yorum dört unsur nazariyesine dayanır. (Uludağ, 2001:40-41).

'*Çâr-yâr* 'dört dost; dört halife: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali' "*Çâr-yâriñ* kuluyum zamirim fehm it / Rah-ı 'aşk içre murâdım olabilsem 'Alevî"

'*Dü 'âlem* 'iki âlem, dünya ve ahiret': "Rûz-ı mahşer râhına bel bağlayan buldı necât / Her *dü 'âlem* ol kesinçdir ma'nî-i zevk u sefâ"; *dü cihân* 'iki dünya': "Ravza-i pâk-i der-i hâkine 'âlem muhtâc / *Dü cihân* serverisin cümleye sensin ser-tâc"; *dü serâ* 'iki saray; iki dünya, bu dünya ve öteki dünya': "Dîde-i giryân ile maksûduma hasret koma / Hâksârım bu niyâzımdır benim ez *dü serâ*"; *iki cihân* 'iki dünya': "Enbiyâlar serveri *iki cihânîñ* kutbusun / İderiz cândan şehâdet dâ'imâ el'ân saña"

*Dü çeşm*: ‘iki göz’: “Vücûdum nâr-ı 'aşka sûz idüp büryâna döndürdüm / *Dü çeşmim* giryeden bir kâse-veş pür kana döndürdüm”; *iki dîdeler* ‘iki göz’: “Âb-ı şûr olduğu şâhid ve nümüne oldur / Yedi deryâ bu *iki dîdelerimden* infâz”

Tasavvufta göz, Allah’ın basar sıfatını simgeler. Basar da, bilgisini temaşa etmesi itibarıyla Hakk’ın zatı, Hakk’ın bildiklerinin tecellisini müşahede etmesidir. (Uludağ, 2001:95, 66).

*Dü kevn* ‘iki varlık; bu dünya ve öte dünyaya ait olan varlıklar’: “Usûl-i şerde mezmûm olur takrîr kılmam ben / İhât itmiş *dü kevn*i cümleten her câda gizlenmiş”

Tasavvufta göre kevn, tüm varlıklar, kâinat, âlem, kün (ol) emriyle oluşan varlıklardır. Hak’tan ayrılıp halkla olma haline de kevn denir. (Uludağ, 2001:214, 74).

*Ehl-i beyt* ‘hane halkı; Hz. Peygamberin yakın akrabası’: “Keştî-i Nûh-ı necât anlar ve *ehl-i beytdir* / Hem Hadîce Fâtıma Hayrî’n-nisâdır istegim”

*Sûre-i harf-i mukatta* ‘ayrı yazılan harflerin suresi; Kur'an’da ayrı yazılan harflerle başlayan yirmi dokuz sure’: “*Sûre-i harf-i mukatta* remzini fehm eyleyen / Cüst ü cû itdim Tûrâbî şâh gedâ yüz biñde bir”

*Heft semâ* ‘yedi kat gök’: “Ser çeksün eger devlet ile *heft semâya* / Bir lokmadan efzûnu anıñ gerçi meşakkat”

*Kaf* ‘Masallarda zümrüdüanka kuşunun yaşadığı rivayet olunan dağ; Doğu kavimleri kozmolojisinde dünyanın etrafını çepeçevre kuşatan dağın adı.’ : “Çekil 'Anka gibi *Kâf-ı rızâyâ* / Sabır kâşânesine vir metânet”

Anka ile birlikte anılan Kaf, yüksekliğin, uzaklığın, ihtişamın ve kâinatın sembolü kabul edilir. Kur'an’da geçen Kaf suresi Kaf ile başladığı için bazı müfessirler bu harfi ‘Kaf dağı’ olarak tefsir ederler. Tasavvufta Kaf dağı mürşid-i kâmilin vücududur. (Pala, 2004:248).

*Keşti-i Nûh* ‘Nuh’un gemisi’: “Dehr bir bahr-ı felâket seni gark eylemede / Reh-i evlâd-ı 'Alîdir meded-i *keşti-i Nûh*”

Nuh’un gemisiyle birlikte tufana da gönderme yapılır.

*Nûh felekler* ‘dokuz gök, felek’: “Ey nebî-i muhterem kılma şefâ’at şân saña / Cümle eşyâ *nûh felekler* emr-ber-fermân saña”; *tokuz eflâk-ı gerdûn* ‘dokuz dönen dünya’: “*Tokuz eflâk-ı gerdûn* 'aşk ile mevcûda gelmiştir / Ezeldir bî-nihâyet bil anı sen ibtidâdır 'aşk”

*Şeş cihân* ‘altı dünya’: “*Şeş cihânı* çâr 'unsûrda olan savt u sadâ / Kıl hakîkatle nazar güftâr-ı Hakdır dogru bak”

*Şeş cihât, şeş cihet* ‘altı cihet, altı yön, her yön, her taraf, dünya’: “Müheyyâ 'arş u kürsî hem dahi levh ü kalem bünyâd / Kemâlînden zuhûru *şeş cihât* u heft semâ peydâ”, “*Şeş cihet* mevcûdına bâ’isle zatıdır şehâ / Gerd iden devvârı sensin yâ Muhammed Mustafâ”

*On sekiz biñ âlem* ‘on sekiz bin âlem’: “Söz degil mi *on sekiz biñ âlemin* sermâyesi / Cezm idüpdür 'arş (u) ferş-i künbed-i mînâ-yı söz”

Fatiha 1/1’deki “Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamdolsun.” ifadesindeki ‘âlemler’ kelimesini Vehb b. Münebbih ve Ebu Cafer gibi bazı müfessirler on sekiz bin veya on dört bin âlem olarak düşünmüşlerdir. (Pala, 2004:17).

*Ser-heft-ser ejder* ‘yedi başlı ejder; nefis’: “Nedir gîsûların tılsım mıdır bu genc-i hüsnünde / Didi *ser-heft-ser ejder* devr ider çıkmış yatagından”

Tasavvufta nefis, kulun kötü vasıfları, yerilen huy ve amelleri yerine kullanılır. Buna göre yedi çeşit nefis vardır: 1. Nefs-i emmâre (İnsanı kötülüğe sevk eden nefis). 2. Nefs-i levvâme (Yaptığı kötülükten pişman olan ve hayra yönelen nefis). 3. Nefs-i mühlimme (Allah tarafından iyilik ilham edilen ve kötülüklerden arınmış olan nefis). 4. Nefs-i mutmainne

(İmanda hata yapmayacak derecede kötülüklerden uzaklaşmış olan nefis). 5. Nefs-i râziyye (Allah'tan razı olan nefis). 6. Nefs-i marzıyye (Allah'ın kendisinden razı olduğu ve rızasını verdiği nefis). 7. Nefs-i sâfiyye veya Nefs-i zekiyye (Kötülüklerden tamamen arınmış olan nefis). (Pala, 2004:355).

*Yedi deryâ* ‘yedi deniz’: “Âb-ı şûr olduğu şâhid ve nümûne oldur / *Yedi deryâ* bu iki dâdelerimden infâz”

seb'at-ı ebhur; Ariflerin ve sülûk ehlinin tuttuğu yedi yol, yedi meşrep: Sekr, vecd, berk, hayret, şuhûd, nur-ı kurb, velayet-i vücût. (Uludağ, 2001:308).

*Zikr-i düvâzdeh* ‘On iki (imamı)’nin zikri.’ (Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynel Âbidin, Muhammed Bâkır, Caferi Sadık, Musai Kâzım, Ali Rıza, Ali Nakî, Muhammed Takî, Hasan Askerî, Muhammed Mehdî): “Dâmen-i 'aşkı tutup cümle sivâdan dûr ol / Tûşe-i *zikr-i düvâzdeh* ile kuvvet bula rû”

### 2.1.2. Huruffilikle İlgili İbareler

*'Ayn* ‘ayn harfi’: “Dünye (vü) 'ukbâ Tûrâbî hâhiş (ü) makûdumuz / *'Ayn şin kafu* rızâdır lâm-elif mim dahi cim”

Aynı zamanda ‘göz’ anlamına da gelen bu harf ‘göz’e benzetilir. (Schimmel 2004:430).

*'Ayn şin kaf* ‘ayn, şin, kaf harfleri’: “Dünye (vü) 'ukbâ Tûrâbî hâhiş (ü) makûdumuz / *'Ayn şin kafu* rızâdır lâm-elif mim dahi cim”

Üçü birlikte ‘aşk’ kelimesini de karşılar. Bazı mutasavvıflar “Ene'l-Hak” yerine “Ene'l-Aşk” derler. (Altınok 2006:256).

*Cim* ‘cim harfi’: “Dünye (vü) 'ukbâ Tûrâbî hâhiş (ü) makûdumuz / *'Ayn şin kafu* rızâdır lâm-elif mim dahi *cim*”

Divân edebiyatında cim, kıvrımlı şeklinden dolayı sevgilinin saçına benzetilir. (Tökel, 2003:147)

*Dü harf* ‘iki harf; kef ve nun’: “*Dü harfiñ* emrine mazhar düşürdün cümle eşyâyı / Anuçün ehline ma'lûm olur hatt-ı üstüvâ peydâ”

‘Kef ve nün.’ Allah’ın ‘Kün= ol!’ emrini temsil eder.

*Elif* ‘elif harfi’: “Lev-i dilde bir *elif* çekmiş nihâl-i kâmetiñ / Nakş olunmuşdur zamîrimde cemâl-i kâmetiñ”

Tasavvufta ‘zat-ı ahadiyet’. Allah’ın mutlak tekliği ve birliği. Elif’in ebced hesabındaki değeri de birdir. Bu bakımdan elif, Allah’ın mutlak birliğine işaret eder. (Uludağ 2005:121).

*Hatt-ı üstüvâ* (<hatt-ı istivâ) ‘orta çizgi’: “*Dü harfiñ* emrine mazhar düşürdün cümle eşyâyı / Anuçün ehline ma'lûm olur *hatt-ı üstüvâ* peydâ”

*Heft âyât-ı rumûz-ı 'alleme'l-esmâ* ‘en güzel adları bilen rumuzunun yedi âyeti; Fatiha’: “Hüsn-i hatt-ı dilberin zâhid ne bilsün sırrını / *Heft âyât-ı rumûz-ı 'alleme'l-esmâya* bak”

*Heft harf* ‘yedi harf; Fatiha’: “Hâsılı şâm (u) seher ma'nîde zikr (ü) fikrimiz / *Heft harfi* sırr ile mahfice evrâd eyleriz”

*Heft hatt* ‘yedi hat; Fatiha’: “Lebleriñ remz itdi Hızra keşf idüp âb-ı hayât / *Heft hattından* 'âyândır 'alleme'l-esmâ baña”

*Heftâd dü* ‘yetmiş iki’: “Si vü dü vü bist ü heşt *heftâd dü* terkîb ile / Bu yedidendir zuhûrı sanma sen 'âşik galat”

Kur'an'ın yazıldığı 28 harf okunduğu gibi yazıldığında 72 harf ortaya çıkar. (Usluer, 2009:197).

*Hurûf-ı Kird-gâr* ‘Allah’ın harfleri: “Nazar kıl sen *hurûf-ı Kird-gâre* / Anı fehm eylemez â’yân u eşrâf”

Kur’an’daki 28 harf.’

*Hurûf-ı noktalı* ‘noktalı harfler’: “Eger 'ilm-i kârîn olmak dilerseñ bunda târîhim / *hurûf-ı noktalı* encâm-ı mısırâdan beyân oldı”

Kur'an'da bulunan noktalı harfler.

*Kâf u nûn* ‘kef ve nun harfleri’: “*Kâf u nun* emr-i rumûzu gerçi sözdür ey ahî / Bu söziñ künhine ermiş müptelâ yüz biñde bir”

‘Kün=Ol!’ emrini temsil eder.

*Kaf* ‘kaf harfi’: “Dünye (vü) 'ukbâ Tûrâbî hâhiş (ü) makûdumuz / 'Ayn şin *kafu* rızâdır lâm-elif mim dahi cim”

Şekil olarak beli bükülmüş bir kişiye, özellikle de âşık benzetilir. (Tökel 2003:185). Bu harf aynı zamanda başında bulunduğu kelime olan ‘Kaf dağı’na ve ‘kanaat’ kelimesine atıfta bulunmak için kullanılır. Ama asıl olarak ‘kurb=yakınlık’ kavramıyla ilişkilendirilir. (Schimmel 2004:439).

*Lâm-elif* ‘Lâm-elif harfi’: “Dünye (vü) 'ukbâ Tûrâbî hâhiş (ü) makûdumuz / 'Ayn şin *kafu* rızâdır lâm-elif mim dahi cim”

‘Lâ’ bir kelime gibi okunduğunda (olumsuzluk edatı) ‘yok’ yerine geçer, bu da kelime-i şahadetin ilk kelimesidir. Lâ-elif, her ne kadar iki harften oluşmuşsa da, özel sırrı olan bir tek harf gibi kabul edilir. Aynı anda hem bir hem de iki olan sımsıkı kucaklanmış âşıklara, fakat özellikle şekil itibariyle Hz. Ali’nin çatal uçlu kılıcı ‘zülfikar’a ve makasa benzetilir. (Schimmel 2004:437).

*Mim* ‘mim harfi’: “Dünye (vü) 'ukbâ Tûrâbî hâhiş (ü) makûdumuz / 'Ayn şin *kafu* rızâdır lâm-elif *mim* dahi cim”

Hız. Muhammed’in adını temsil eder. (Schimmel 2004:437). Divân şiirinde şekil olarak sevgilinin ağzına benzetilir.

*Nûn* ‘nun harfi’: “Bahr-ı bî-pâyâna gark olduk misâl-i *nûn*-veş / Zâhidâ sen dâmeniñden kıl (u) kâli gel biriz”

‘Kef’ gibi ‘nûn’ da ‘Kün=Ol!’ emrini temsil eder. Aynı zamanda, Kalem 68/1’e de işaret vardır. (Schimmel 2004:433).

*Seb’a-l-mesânî* ‘tekrarlanan yedi âyet; Fatihâ’: “Fâtiha *seb’a-l-mesânî* üstüvâ şakku’l-kamer / Bu rumûzu keşf idüp dillerde bünyâd eyleriz”

*Sîret-i seb’a* ‘yedinin iç hali, sırrı; Fatihâ’: “Varak-ı hüsn-i kitâbiñ *sîret-i seb’asını* / Fehm (u) idrâk idemez anı Tûrâbî her göz”

*Si vü dü* ‘32’: “Sevdiğim vâ’iz efendi sırr-ı ma’nâsın buyur / *Si vü dü* mâhiyetin Âdemle Havvâdan başa”

*Si vü dü vü bist ü heşt* ‘32 ve 28’: “Zâhidâ gel sırr-ı ma’nâ ‘alleme’l-esmâdadır / Kenz-i mahfî *si vü dü vü bist ü heşt* ma’nâdadır”

*Si vü dü vü bist ü heşt heftâd dü* ‘32 ve 28 ve 72’: “*Si vü dü vü bist ü heşt heftâd dü* terkîb ile / Bu yedidendir zuhûrı sanma sen ‘âşık galat”

Hurufiliğe göre varlığın zuhuru sesledir. Sesin kemali, kelam, yani sözdür; bu da ancak insanlarda ortaya çıkar. Söz, harflerden meydana gelir. Buna göre sesin ve sözün aslı harftir. Hız. Muhammed 28 harfle konuşmuştur; Arapçada 28 harf vardır ve Kur’an bu harflerden meydana gelmiştir. Farsçada ise 32 harf vardır. Fazlullah’ın ‘Câvidân’ı, bu 32 harften oluşur. Farsçadaki

'pe, çim, je, gef' yerine Kur'n'da 'lâmelif' gelmiştir; 'Lâmelif' okunduğu gibi yazılırsa dört harftir. Bu dört harf, yani 'lâmelif', Farsçadaki dört harfin yerinedir. İnsanın yüzünde iki kaş, dört kirpik, bir saç olmak üzere toplam yedi siyah hat vardır. İnsan bu yedi hatla anadan doğduğu için bunlara 'hutut-ı ümmiyya= ana hatları' denir. Bunlar hatlar ve yerleri bakımından hesaplanınca on dört olur. Erkekte, ergenlik çağında sağ ve sol yanlarda iki bıyık, iki sakal, iki burun hatları, bir alt dudak altındaki hat olmak üzere yedi hat daha ortaya çıkar. Bunlara da 'hutut-ı abiyya= baba hatları' denir. Bunlar da hatlar ve yerleri bakımından on dört olur; toplamı yirmi sekiz eder ve Kur'an'ın yirmi sekiz harfine mukabildir. Saç ve alt dudak altındaki hat, istiva ile ortadan ikiye ayrılırsa sekizer olur ve toplamı on altı eder. Hatlar ve yerleri itibariyle otuz iki olur ki 'Câvidân'ın yazıldığı otuz iki harfe tekabül eder. (Gölpınarlı, 1973:18).

Zat-ı Kadim'in kendisinin kendisine koyduğu isim 28 ve 32 ilahi harflerin tamamıdır. (Usluer 2009:233). Allah'ın Âdem'i yarattıktan sonra melek vasıtası olmaksızın ona öğrettiği 'esmâ-i küll' (isimlerin tamamı)den kastedilen isimler, esmâ-i hüсна, esmâ-i Zat ve esmâ-i sıfatı, tüm eşyaların isimlerini, tüm semâvî kitapları ve tüm ilimleri içerir. Peygamberlerin, meleklerin sözleri de buna dâhildir. Bu da tüm isimlerin aslı olan ve tüm isimlerin kendisinden oluştuğu 32 ilahi kelimedir. Diğer taraftan 'esmâi küllehâ' 32 harf hizasındadır. 'Esmâi küllehâ'daki harflerin yayılmasıyla 32 harf ortaya çıkar. Hurufi şiirlerinde 'esmâ-i küll' 28 ve 32 ilahi kelimenin zuhuru olan yüzdeki 28 ve 32 hat olarak yorumlanmıştır. (Usluer, 2009:312-313).

*Sûre-i harf-i mukatta* (98/a-5) 'mukatta harflerin suresi': "*Sûre-i harf-i mukatta* remzini fehm eyleyen / Cüst ü cû itdim Tûrâbî şâh gedâ yüz biñde bir"

Kur'an'da yirmi dokuz sure, 'mukatta= ayrı, bitişik olmayan' harflerle başlar. Bunların açıklaması üzerine çeşitli görüşler vardır: Birinci görüşe göre bu harflerin anlamlarını Allah'tan başka kimse bilmez. Hz. Ebubekir'in "Allah'ın her kitapta bir sırrı vardır. Kur'an'daki sırrı da surelerin başlarında bulunan harflerdir.", "Her kitabın bir özü vardır. Kur'an'ın özü de bu hece harfleridir.", Şa'bî'nin "Bunlar Allah'ın sırrıdır. O sırrın ardına düşmeyin.", Abdullah ibn Abbas'ın "Bilginler bunları anlamaktan acizdir.", el-Hüseyin ibn el-Fadl'ın "Bunlar müteşâbihtendir." şeklinde sözleri rivayet edilir. İkinci görüşe göre Allah'ın kitabında insanların anlayamayacağı şeylerin bulunması doğru olamaz. Buradan hareketle Ahfeş'e göre Allah, çeşitli dillerde indirdiği kitapların ana yapısı, en güzel isim ve sıfatların binası, milletlerin temeli olan bu harflerin şerefini belirtmek için bunlara yemin etmiştir. Çünkü insanlar, bu harflerden oluşan kelimelerle konuşurlar, bunlarla Allah'ı anarlar. Allah bu harflerin hepsine değil, sadece bir bölümüne yemin etmiş ama asıl amacı hepsinedir. Ahfeş'in görüşünü yeterli bulmayan Ateş'e göre bu harflerin başına geldiği surelerde, bunların hemen ardından Kitâp veya tenzîl (vahiy indirme) veya vahiy veya da Allah'tan Peygambere indirilen vahye delalet eden bir âyet gelir. Hz. Muhammed'e gelen vahyin muhtevası, özüyle öteki İlâhi Kitapların muhtevasıdır: "Bu, ilk sahifelerde, İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde de vardır." (A'lâ 87/18-19). O halde kendi başına anlamı olmayan bu harfler, Arapçadan başka dille indirilmiş olduğu için Araplarca anlaşılabilen Kitaplara işaret eder ve Kur'an vasıtasıyla o Kitapların özü, Arapça olarak insanlara açıklanmaktadır. (Ateş, 2003:42-43).

*Şin* 'şin harfi': "Dünye (vü) 'ukbâ Tûrâbî hâhiş (ü) makûdumuz / 'Ayn *şin* kafu rızâdır lâm-elif mim dahi cim"

Şin'in noktaları sevgilinin yüzündeki 'ben'lere benzetilir. Ayrıca 'şeker' ve 'şifa' kelimeleriyle de ilişkilendirilir. (Tökel, 2003:178).

*Ümmü'l-kitâb* 'kitabın anası; Fatıha': "Vechine yazmış Hudâ kudret yediyle yedi hat / Fâtihâ ümmü'l-kitâbıñ sırrıdır zâhid fakat"

Hurufilik inancına göre Fatıha suresinde yirmi bir cins harf vardır. Havva adı da ebced ile -şeddeli vav harfi iki defa sayıldığında- yirmi bir eder. Havva insanlığın anası olduğuna göre



Fatiha suresi de kitabın anasıdır, yani ümmü'l-kitâb'dır. Fatiha suresi Kur'an'ın özü gibidir. (Özcan, 2008:43).

*Yedi* 'yedi, yedi âyetten oluşan Fatiha': "Si vü dü vü bist ü heşt heftâd-ı dü terkîb ile / Bu *yedidendir* zuhûrı sanma sen 'âşik galat"

*Yedi hat* 'yedi hat; Fatiha' "Vechine yazmış Hüdâ kudret yediyle *yedi hat* / Fâtîtâ ümmü'l-kitâbın sırrıdır zâhid fakat"

*Yedi hattın rumûzu* 'yedi hattın simgesi; Fatiha': "*Yedi hattın* rumûzın bilmediler / Müderrisler ider şimdi mebâhis"

## 2.2. Ad Aktarması Olan İbareler

Ad aktarmaları da, Tûrabî Divânı'nda güzel örnekleriyle yerini almıştır. Divânda pek çok yerde belirli ibarelerle çeşitli âyet, sure ve hadislerle işaretler vardır veya bir kelimeyle âyet ya da hadislerle göndermeler yapılmıştır<sup>2</sup>:

### 2.2.1. Âyetlerle İlgili İbareler

'*Alleme*'l-*esmâ* 'isimleri öğretti': "Sadefde dürr-i zî-kıymet girüp deryâda gizlenmiş / Rumûz-ı nokta 'ilmi '*alleme*'l-*esmâda* gizlenmiş"

Bakara 2/31'e işaret edilir: "Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti."

'*Arş-ı a'zam* 'göğün en yüksek tabakası': "'*Arş-ı a'zam* çâr 'unsûr mâverâ tahte's-serâ / Her ne var 'âlem kamu vahdetde şol deryâdadır"

Tevbe 9/129'a "Eğer aldirmazlarsa, de ki: "Bana Allah yetişir. O'ndan başka tanrı yoktur; ben O'na dayanmaktayım ve O, o büyük Arş'ın sahibidir."; Mü'minûn 23/86'ya "'Kim o yedi göğün Rabbi ve o azametli Arş'ın Rabbi?" de."; Neml 27/23'e "Kendisine her şeyden verilmiş, görkemli bir tahtı da var."; Tekvîr 81/20'ye "Bir elçi ki pek kuvvetli, pek sağlam; Arş'ın sahibinin yanında itibarlı," işaret edilir.

'*Aynü'l-yakîn* 'gözüyle görmüş gibi, katî': "Dogdı hurşîd-i hakîkat 'âleme '*aynü'l-yakîn* / Pertevinnden rûşen oldı şeş cihet rûy-ı zemîn"

Tekâsür 102/7'ye işaret edilir: "Sonra yemin olsun, onu çaresiz, kesin bir görüşle göreceksiniz." *Dü harf* 'iki harf, kef ve nun': "*Dü harfîñ* emrine mazhar düşürdüñ cümle eşyâyı / Anuçün ehline ma'lûm olur hatt-ı üstüvâ peydâ"; *Kâf u nûn*: "*Kâf u nûn* emr-i rumûzu gerçi sözdür ey ahî / Bu sözüñ künhine ermiş müptelâ yüz biñde bir"

Allah'ın 'Kün=Ol!' emrini temsilen Bakara 2/117'ye "O, bir işin olmasını istedi mi, ona, yalnızca "ol!" der ve, (o iş de) olurur."; Âli İmrân 3/47, 59'a "(Allah Teala) buyurdu ki: "Öyle... Allah neyi dilerse yaratır, O bir işi murad edince, ona sadece "Ol!" der, olurur.", "Onu topraktan yarattı sonra da ona "ol!" dedi, o derhal oldu."; En'âm 6/73'e "Hem sonra, "Ol!" diyeceği gün, o (huzurda toplanma) da olurur."; Nahl 16/40'a "Bizim, herhangi bir şeyin olası için sözüümüz, ona sadece şöyle dememizdir: "Ol..."; o da hemen olurur."; Meryem 19/35'e "O bir işi dileyince, yalnızca ona "ol." der, olurur."; Yâsîn 36/82'ye "O'nun emri, bir şeyi dileyince, ona sadece "Ol!" demektir, o olurur."; Mümin 40/68'e "Sözün özü, O bir işi istediği zaman, ona yalnızca "o!" der, (o da) olurur." işaret edilir.

*Elest* 'elestü: değil miyim': "Tâ *elestîñ* câmını nûş eyledim mestâneyim / Sûd kılmaz sâkiyâ şol bâde-i hamrâ başa"

A'râf 7/172'ye işaret edilir: "Hem Rabbin, Âdem oğullarından, yani bellerinden zürriyetlerini alıp-çıkarıp da onları kendilerine karşı tanık tutarak, "Rabbiniz değil miyim?" diye şahit gösterdiği zaman, "Belâ: Evet, dediler, şahidiz...""

<sup>2</sup> Âyet ve surelerin anlamı için bkz. Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili Meâli, (Sadeleştirenler: L. Cebeci: Kılıç), Akçağ Yayınları, Ankara 2006.



*Esmâ-i hüsnâ* ‘Allah’ın en güzel adları’: “Şimdi buldum ‘âkıbet dilberleri cezb itmege / Sîm ü zerdirdir sevdiğim *esmâ-i hüsnâdan* havâs”

A’râf 7/180’e “Halbuki Allah’ındır en güzel isimler (esma-i hüsnâ)...”; İsrâ 17/110’a “De ki: “Allah” deyin, “Rahman” deyin... Hangisini deseniz, hep O’nundur o en güzel isimler.”; Tâhâ 20/8’e “Allah... Başka tanrı yok, ancak O... Hep O’nundur en güzel isimler...”; Haşr 59/24’e “En güzel isimler O’nun...” işaret edilir.

*Hel’etâ* ‘Hakikatte (kesin, şüphesiz) geldi.’ (Yılmaz, 1992:68). İnsan 76/1’in ilk kelimesidir: “Sendedir ‘ilm-i ledün esrârı derc olmuş kamu / Şânıña lâıyk buyurdı Hak te’âlâ *Hel’etâ*”

İnsan 76/1’ işaret edilir: “Gerçekten, geçti insanın üzerinden zamandan bir süre ki, henüz kendisi anılır bir şey değil idi/yok idi.”

*İnşirâh-ı sadr-ı Ahmed* ‘(Hz.) Ahmed’in göğsünün yarılması’: “*İnşirâh-ı sadr-ı Ahmed* Kâf (u) Nûn esrârını / Hâlis-i muhlislere ta’lîm-i irşâd eyleriz”

İnşirah 94/1’e işaret edilir: “Açmadık mı senin için göğsünü de (nefesine genişlik, kalbine rahatlık, nefesine kuvvet ve ferahlık vermedik mi)?!”

*Kelîm* ‘konuşan; Sînâ’da Allah’la konuşması nedeniyle Hz. Musa’ya verilen ad’: Bir elifdir kadd-i dildârı hakîkat sırrı var / Ol *Kelîmiş* mu’cîzi varıñ ‘asâdan sormalı”

Tâhâ 20/10-14’ işaret edilir: “Bir zaman o, hani bir ateş gördü de ailesine: “Durun, dedi, banım gözüme bir ateş ilişti; belki size ondan bir kor getiririm veya yanında bir kılavuz bulurum.” Ne zaman ki ona vardı, kendine şöyle seslenildi: “Ey Musa! Haberin olsun, benim, ben Rabbin! Hemen pabuçlarını çıkar. Çünkü sen kutsal vadide, Tuva’dasın. Ve ben, seni seçtim; şimdi verilecek vahyi dinle: Gerçekten benim ben, Allah; benden başka tanrı yok... Dolayısıyla bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl.”

*Kenz-i lâ-yefnâ* ‘tükenmez hazine’: “Harc idüp sarf eyledikçe dâ’imâ efvân olur / Şöyle bir bahr-ı girandır *kenz-i lâ-yüfnâ-yı* söz”

Furkan 25/67’ye işaret edilir: “Ve onlar ki, harcadıkları zaman israf etmezler; cimrilik de yapmazlar; ikisi arası orta bir yol tutarlar.”

*Keşti-i Nûh* ‘Nuh’un gemisi’: “Dehr bir bahr-ı felâket seni gark eylemede / Reh-i evlâd-ı ‘Alîdir meded-i *keşti-i Nûh*”

Hûd 11/ 38,40, 41’e işaret edilir: “O, gemiyi yapıyordu, toplumundan herhangi bir grup da yanından geçtikçe onunla eğleniyorlardı. (Nuh) dedi ki: “Bizimle eğleniyorsanız, biz de sizinle, sizin eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz.” “Sonunda emrimizin geldiği ve “tennur feveran ettiği” zaman dedik ki: “Yükle geminin içine her birinden ikişer çift ve –aleyhinde hüküm verilmiş olanın dışında- aileni ve iman edenleri bindir.” Bununla beraber, ancak pek azı onunla birlikte iman etmişti.” “ (Nuh) dedi ki: “Binin içine Allah’ın ismiyle... Onun akması da, durması da (Allah’ın adıyladır), gerçekten Rabbim çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

*Küntü (ü) kenz* Allah’a atfen söylenmiştir. “*Küntü kenzen mahfiyyen*: Gizli bir hazineydim.” “Si vü dü vü bist ü heşt esrârını fehm eyledik / *Küntü kenzîş* sırrıyız hem ‘alleme’l-esmâ biziz”

Kenz (hazine), çok kısa yedi cümle içinde ilahi vahyin bir özetlenişi olduğundan Fatihâ’nın adı olarak da kullanılır. (Öztürk, 2007: 10).

*Ledün esrârı* ‘Allah yanı’: “Hutûtun keşf ider ol keshlere evrâk-ı hikmetden / Okur ‘ârif *ledün esrârını* hüsnüñ kitâbından”; *ilm-i ledün esrârı*: “Sendedir ‘ilm-i ledün esrârı derc olmuş kamu / Şânıña lâıyk buyurdı Hak te’âlâ *Hel’etâ*”

Kehf 18/65'e işaret edilir: "Derken (o kayanın yanında) kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ledünnimizden/katımızdan bir ilim öğretmiştir."

*Levh* 'levha, Allah'ın olmuş ve olacak şeyleri yazdığı levha': "Bu resme tarz-ı devvâr olmağı takdîre yazmışlar / Ezel kâtipleridir gâlibâ *levhe* kalem çekmiş"

Zuhruf 43/4'e "Ve gerçekten o, bizim katımızdaki ana kitapta, çok yüksek, çok hikmetlidir."; Burûc 85/22 "Bir *Levh-i Mahfuz*'dadır." işaret edilir.

*Mi'râc, refref* 'göğe çıkma, Hz. Muhammed'in göğe çıktığı gece; Hz. Muhammed'in Mirac gecesi bindiği dört binekten sonuncusu': "Nâzil oldu saña Cibrîl ile ol şeb *refref* / Zâtına cüz'-î merâtib ki 'urûcun *mi'râc*"

"Tenzih O Sübhan Allah'a ki, kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan, o çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüttü, ona ayetlerimizden gösterelim diye... Gerçek şu ki: O'dur, O işiten gören..." ile başlayan İsrâ 17'ye işaret edilir.

*Nahnu kasemnâ*: 'Bölüştürdük.': "Gam rûz-ı ezel *nahnu kasemnâda* Tûrâbî / Taksîm olıcak ben gibi dîvâneye düşmüş"

Zuhruf 43/32'ye işaret edilir: "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar?! Onların o değersiz hayattaki geçimliklerini, aralarında biz paylaştırdık ve bir kısmını, diğerinin derecelerle üstüne çıkardık ki, bir kısmı diğer kısmını tutsun, çalıştırsın..."

*Nûn* 'nun harfi': "Bahr-ı bî-pâyâna gark olduk misâl-i *nûn*-veş / Zâhidâ sen dâmeniñden kîl (u) kâli gel biriz"

'Kef' gibi 'nûn' da 'Kün=Ol!' emrini temsil eder. Aynı zamanda, Kalem 68/1'e de işaret edilir: "Nûn'a ve Kalem'e ve kalem sahiplerinin satıra dizdiklerine yemin olsun ki" (Schimmel, 2004:433).

*Rahmeten li'l-âlemîn*: 'Âlemlere rahmet olarak (gönderdik)': "Ey şeff'ü'l-müznibîn v'ey *rahmeten li'l-âlemîn* / Şânıña levlâke levlâk okudu sübhân saña"

Nisâ 4/79'a "Biz seni insanlara bir elçi olarak gönderdik, şahit olarak de Allah yeter."; Enbiya 21/107'ye "Ve seni, ancak dünyalara rahmet olarak göndermişizdir." işaret edilir.

*Sabr* 'Hz. Eyyûb'un bir özelliğidir.' "Yâr vuslatdan bâ'id oldum diyü gam yime / *Sabr*-ı Eyyûb ile dil nefsiñi kıl imtihân"

Sâd 38/44'e işaret edilir: ""Bir de, al bir demet elinle de, vur onunla, yeminini bozmuş olma..." (dedik). Gerçekten biz onu sabırlı bulduk; ne güzel kul, gerçekten o zikirle ortalığı çınlatarak İlah'a çokça yönelen/bir "evvab"dır."

*Seb'al-mesânî* 'ikişerden yedi, tekrarlanan yedi, Fatiha' "Fâtiha *seba'l-mesânî* üstüvâ şakku'l-kamer / Bu rumûzu keşf idüp dillerde bünyâd eyleriz"; *Ümmü'l-kitâb* 'kitapların anası, ana kitap, Fatiha': "Vechine yazmış Hüdâ kudret yediyle yedi hat / Fâtiha *ümmü'l-kitâbı* sırrıdır zâhid fakat"

Fatiha suresine işaret edilir.

Mehmet Yılmaz'a göre *ümmü'l-kitâb* 'Ana kitap (bütün kitapların aslı, *Levh-i Mahfûz*)dur. (Yılmaz, 1992:159). *İndeñü ümmü'l-kitâb* 'Ana kitap (bütün kitapların aslı) onun yanındadır.' *ümmü'l-kitâb*, arşın üstündeki kaza ve kader levhası, her kitabın ve yazılanın aslı (*Levh-i Mahfûz*) mânâsına gelir. Çünkü olacak her şey onda yazılıdır. Kur'an'da Fâtiha suresi. (Yılmaz, 1992:78).

Buradan hareketle *ümmü'l-kitâb*'la Ra'd 13/39'a "Allah dilediğini siler, dilediğini de orada tutar ve "Ümmü'l-kitâb" / "Ana Kitap" O'nun yanındadır."; Zuhruf 43/4'e "Ve gerçekten o, bizim katımızdaki ana kitapta, çok yüksek, çok hikmetlidir." işaret edilir.

Seb'al-mesânî'yle Hicr 15/87'ye işaret edilir: "Yüceliğime yemin olsun ki sana, "seb-i mesânî"yi ve büyük Kur'an'ı verdik."

*Senürîhim* 'Senürîhim âyâtinâ fi'l-âfâk: "*Senürîhim* âyeti mazmûnını gel sen de bul / Üstüvâ remzine zâhir Ka'be olmuşdur vasat"

Fussilet 41/53'e işaret edilir: "İleride biz onlara hem "âfak"ta hem "nefis"lerinde, (yani hem dış dünyalarında hem iç dünyalarında) kudret delillerimizi öyle göstereceğiz ki, sonunda onun gerçek olduğu kendilerine apaçık ortaya çıkacak."

*Şakku'l-kamer* 'ayın yarılması': "Fâtiha seba'l-mesânî üstüvâ *şakku'l-kamer* / Bu rumûzu keşf idüp dillerde bünyâd eyleriz"

Kamer 54/1'e işaret edilir: "Yaklaştı saat, yarıldı ay."

*Tahte's-serâ* 'toprağın altı': "Arş-ı a'zam çâr 'unsûr mâverâ *tahte's-serâ* / Her ne var 'âlem kamu vahdetde şol deryâdadır"

Tâhâ 20/6'ya işaret edilir: "Bütün göklerdeki ve bütün yerdeki ve bütün bunların aralarındaki ve bütün yerin dibindeki, hep O'nun!..."

*Tarfetü'l-ayn* 'göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman': "*Tarfetü'l-ayn* içre 'ömrün riştesin eyler bürîd / Ey Türâbî gör ecel seyfiyle kim eyler nizâ'

Neml 27/40'a işaret edilir: "Yanında kitaptan bir ilim bulunan zat ise, "Ben, dedi, onu sana gözünü kırpmadan önce getiririm." derken (Süleyman) o (tahtı) yanında duruyor görünce, "Bu, Rabbimin lütfundandır, dedi, beni sınamak için ki, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü..."

### 2.2.2. Hadislerle İlgili İbareler

*Kenz-i mahfî* 'gizli hazine': "Zâhidâ gel sırr-ı ma'nâ 'alleme'l-esmâdadır / *Kenz-i mahfî* si vü dü vü bist ü heşt ma'nâdadır", *Künt(ü) kenzen* 'küntü kenzen mahfiyen': "*Künt(ü) kenzen* sırrını bilmez ne bilsün zâhidân / Anların idrâki gerçek 'aklının mikdârıdır"

Allah'a atfen söylenmiş hadise işaretir: "Gizli bir hazineydim." (Schimmel, 2004:204).

*Lâ-fetâ* 'yiğit yok. Lâ-fetâ illâ Alî lâ-seyfe illâ zü'lfikâr': "Şîr-i Mevlâ havz-ı kevser sâhibi hem Zülfikâr / Ser imâm-ı *lâ-fetâsı* yâ 'Aliyyü'l-Murtazâ"

"Ali'den başka genç (yiğit er), Zülfikâr'dan keskin kılıç yoktur." veya "Ali gibi kahraman kimse, onun kılıcı gibi kılıç yoktur." (Yılmaz, 1992:100).

*Levlâke levlâk* 'sen olmasaydın. Levlâke levlâk lemâ halaktü'l eflâk': "Ey şefî'ü'l-müznibîn v'ey rahmeten li'l-'âlemîn / Şânıña *levlâke levlâk* okudu sübhân saña"

Hz. Muhammed'e hitaptır: "Sen olmasaydın yeri göğü yaratmazdım." (Schimmel, 2004:230).

*Men 'aref* 'Men arefe nefsehû fekad arefe rabbehû: "Cehd idüp nefsin hevâsından beri it sen seni / *Men 'aref* sırrına ir kim bu nihâyetdir saña"

"Kendini bilen Rabbini bilir." (Yılmaz, 1992:122).

*Mûtû kable en-temûtû* 'mûtû kable en-temûtû: "*Mûtû kable en-temûtû* sırrına vâkıf kılar / *Men 'aref* dersin nümâ eyler saña esrârî şeyh"

"Ölmeden önce ölünüz." (Yılmaz, 1992:128).

## Sonuç

İnançla ilgili ibareler olarak Allah, peygamberler, Kur'an-ı Kerim ve tasavvuf, Klâsik Türk Edebiyatının beslendiği ana kaynaklardan olmuştur.

Türabî de din ve tasavvufu çok iyi bilen bir kişi olması dolayısıyla, divânında sözü edilen konulara ağırlıklı olarak yer vermiştir. Ayrıca Bektaşîliğin içinde yer aldığı kadarıyla Hurufîliği de gerek anlam gerekse umdeleri olarak enine boyuna işlemiştir.

Türabî'nin Türk diline hâkimiyeti, anlam bilgisi yönüyle aktarmaları da iyi kullanmasını sağlamıştır.

Türabî'nin Divanı'nda kullandığı Allah, dinî kişi ile unsurlar ve Hurufîlikle ilgili ibareler, anlam bilgisi açısından bakıldığında, hem deyim aktarmalarının bir türü olan somutlaştırmada hem ad aktarmasında incelenmiş; âyetler ve hadislerle ilgili ibareler de ad aktarmasında ele alınmıştır.

## KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (1971). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

AKSAN, Doğan (1982). *Her Yönüyle Dil*, 3. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSAN, Doğan (2006). *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 4. Baskı, Ankara: Engin Yayınevi.

ALTINOK, Baki Yaşa (2006). *Turâbî Divânı Yanbolulu Ali Turâbî Baba*, Hazırlayan: B. Y. Altınok, İstanbul: Horasan Yayınları.

ATEŞ, Süleyman (2003). *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, İstanbul: Vatan Bağımsız Gazeteciler Yayıncılık.

AYDEMİR, Cengiz / SAVRAN, Hülya (2010). *Türabi Divanı Dil Özellikleri Sözlük*, İstanbul: Roza Yayınevi.

AZAR, Birol (2005). *Türabî Divânı (İnceleme-Metin): XVI+825*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2004). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 21. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.

FİLİZOK, Rıza (2001). *Anlam Analizine Giriş*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

GÖLPINARLI, Abdülbaki (1973). *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZCAN, Hüseyin (2008). *Fatiha Tefsiri Hacı Bektaş Veli*, Hazırlayan: H. Özcan, İstanbul: Horasan Yayınları.

PALA, İskender (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 17. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları.

SCİMMEL, Annemarie (2004). *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

TÖKEL, Dursun Ali (2003). *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Ankara: Hece Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

USLUER, Fatih (2009). *Hurufîlik*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (2006). *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, (Sadeleştirenler: L. Cebeci: Kılıç), Ankara: Akçağ Yayınları.

YILMAZ, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.